

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

שבת חוה"מ סוכות תשע"ט

האם חייבים להפריש תרומות ומעשרות מאתרוג ממרוקו בא"י

מעשה שהיה במי שקנה אתרוג ממרוקו, ובאמצע החג התפאר לחבירו על היופי וההידור של האתרוג שלו, ושהוא בודאי לא מורכב משום שלא מגדלים אתרוגים שם לצורך מצות ד' מינים, וחבירו שאל אותו "האם גם הפרשת תרומות ומעשרות מהאתרוג", וכמובן ענה לו שלא הפריש כיון שהוא מחו"ל ופטור מתרו"מ.

שיטת הר"ש שפירות חו"ל שהביאום לא"י חייבים בתרו"מ משום גזירה

אבל יש לדון בזה טובא, דהרי מבואר בר"ש בדמאי (פ"א מ"ג ופ"ב מ"א) שאם הביאו פירות מחו"ל לא"י, אם יש פירות בא"י כמו הפירות שהביאו מחו"ל, חייבים בתרו"מ דלמא אתי לאיחלופי בפירות א"י, והסביר החזו"א (דמאי ס"י ה' סק"ב) דהיינו רק כשרוב הפירות הם מא"י, דאם הרוב הם מחו"ל, אמרו דהלכו אחר הרוב, ולפ"ז הרי אתרוג זה ממרוקו הוא טבל מדרבנן, ויש להסתפק אם י"ח אפילו בדיעבד.

החזו"א (שביעית ס"י ד' סק"א וסק"ב) כ' דמבואר ברמב"ם (הל' מעשר פי"ג) שחולק על הר"ש, וס"ל דאין חיוב לעשר פירות חו"ל שהגיעו לא"י, ומ"מ כ' החזו"א (שם סוסק"ד) דבמקום שרוב הפירות חייבים בתרו"מ, הרמב"ם יודה שהמיעוט חייבים.

ביאור הדרך אמונה שאם הפירות ניכרים למומחים אין מקום לגזירה

אמנם אם כל הסיבה שהר"ש החמיר היא משום דאתי לאיחלופי, א"כ במקום שהם ניכרים להדיא ולא אתי לאיחלופי אין מקום לגזור, ולפ"ז צריך לדעת מי צריך להכיר אם הם פירות חו"ל או פירות א"י. בדרך אמונה (הל' מעשר פי"ג הי"ב ד"ה אלא) כ' שאם ניכרים להבקיין ורגילין בשניהם (באתרוגי א"י ובאתרוגי חו"ל), זה נחשב ניכר לכל, ובכה"ג כ' מרן החזו"א זצ"ל דשיטת הרמב"ם שאין מקום לגזור דילמא אתי לאיחלופי.

אמנם בשו"ת משנת יוסף (ח"ט ס"י ק"צ) כ' דמשמעות הדברים הם שמא הוא בעצמו אתי לאיחלופי, מ"מ שקדים ופירות יבשים המיובאים מחו"ל, ובאריזות הגדולות כתוב וחתום מקום מוצאם מחו"ל, אע"פ שעל האריזות הקטנות הנמכרות לא ניכר, מ"מ כשיש חותמת של בד"ץ שהוא נקי מחשש טבל, יש לסמוך ע"ז, גם למי שקיבל ע"ע מצד הנהגה טובה שלא לסמוך על ההכשר, ומעשר בעצמו, מ"מ על פירות חו"ל כה"ג בודאי לא קיבל.

שיטת האמרי בינה בענין הפרשת תרו"מ מין ואתרוגים המיובאים לא"י מחו"ל

בשו"ת אמרי בינה (סי' י"א נדפס בסוף הספר) הביא שבזמנו היתה תקופה שלא הי' יין לקידוש בירושלים משום שהכרמים לקו, והביאו יין מקפריסין ממה שנגמר בהכשר אצל סוחרי יין מאחינו בני"י, ורבים מהחרדים לדבר ה' בירושלים רצו שיפרישו תרו"מ מהיין לפמשי"כ הרמב"ם (הל' תרומות פ"א הכ"ב) ושו"ע (יו"ד ס"י שלי"א ס"ב) דפירות חו"ל שנכנסו לא"י חייבין בתרו"מ אם נקבעו למעשר ביד ישראל

אחר שנכנסו לארץ, והש"ך (סקכ"ב) הביא בשם הכס"מ שאם נכנסו לא"י לפני שנקבעו למעשרות חייבין מה"ת, ואם נקבעו למעשרות בחו"ל ואח"כ נכנסו לא"י, פטורים מה"ת כיון שבשעת קביעותם היו בחו"ל, ואינן חייבין אלא מדרבנן – הרי מפורש דעכ"פ חייבים בתרו"מ מדרבנן, וכ"כ הלבוש (יו"ד סי' שלי"א ס"ב), ולפ"ז היינות הללו חייבים בתרו"מ עכ"פ מדרבנן.

אבל האמרי בינה ענה לשואל, שבכל שנה ושנה מביאים אתרוגים מהודרים מקורפו, ואין פוצה פה ומצפצף ע"ז לחייבם במעשר, ולכן הסביר שהכס"מ מסתפק בדבר בשיטת הרמב"ם, ואילו הרדב"ז פשיטא ליה בשיטת הרמב"ם שרק בחלה יש להחמיר ולא בתרו"מ, ולפ"ז כ' האמרי בינה אין ספיקת הכס"מ מוציא מידי פשיטותו של הרדב"ז, ולכן כשהביאום לא"י אחרי שנקבעו למעשר, ולא נתחייבו שם בחו"ל בשעת הקביעות, שוב לא חל עליהם שום חיוב בבואן לארץ, והביא שכ"כ הב"ח (יו"ד סי' שלי"א) להדיא, שאם נקבעו כבר למעשר בחו"ל ואח"כ נכנסו לא"י, לא מיחלפו בפירות א"י. האמרי בינה סיים שדעת הב"ח והרדב"ז בפשיטות שהבא מחו"ל לא"י לאחר מירוח, פטורים מתרו"מ גם מדרבנן, והוסיף שכן משמע להדיא בקרית ספר שם, ולכן פסק שא"צ להפריש כלל מהיינות הבאין מחו"ל לא"י.

שיטת האחיעזר שלא גזרו על פירות חו"ל שהביאם לא"י משום שתרו"מ בזה"ז רק מדרבנן

בשו"ת אחיעזר (ח"ב סי' ל"ט סק"א ד"ה ועדפ"ז) ג"כ דן בענין האתרוגים הבאים לא"י מחו"ל, וחידש דאפילו אם המירוח הי' בא"י, גם פטורים מתרו"מ, והסביר כיון דכל דין תרו"מ בזה"ז הוא רק מדרבנן, בכה"ג לא גזרו כלל על פירות חו"ל שנכנסו לא"י.

האם יש נ"מ בין אתרוג שיש בו איסור בגופו לאתרוג שהגברא אסור ל

והנה הי' מקום לומר דאפשר האיסור לקיים מצות ד' מינים באתרוג של טבל, הוא דווקא משום שיש איסור בגוף האתרוג, משא"כ באתרוג מחו"ל שאין איסור על האתרוג, אלא שיש איסור על הגברא שלא יאכלם גזירה דילמא אתי לאחלופינהו. אבל הגר"א גניחובסקי זצ"ל טען דגם באיסור גברא אסור להשתמש באתרוג כזה, דסוף סוף בעינן שיהא ראוי לאכילה.

אמנם נחלקו הראשונים בסיבת האיסור לקיים מצות ד' מינים באתרוג של טבל. רש"י בסוכה (ל"ה. ד"ה ומאן) פי' דאסור באכילה, ובעינן "ולקחתם לכם" – הראוי לכם, ומבואר מזה דאסור אע"פ שיכול לעשרו, אבל תוס' שם (ד"ה אתיא) הסביר, כיון שיש לכהן ולוי שותפות בו, ממילא הוי אתרוג השותפים, ואילו בשו"ת הרשב"א (ח"ד סי' ר"ב) מבואר דאסור לקיים מצות ד' מינים בטבל משום שאסור לעשר בשבת, ולפ"ז הסביר הגר"א גניחובסקי זצ"ל דאיכא נ"מ טובא בינייהו, כגון שעשה תנאי לפני יו"ט שיוכל להפריש תרו"מ, דלפי הרשב"א יכול לעשרו, משא"כ לשיטת רש"י ותוס', סוף סוף כעת אינו ראוי לאכילה והוא אתרוג השותפין. לפ"ז בנד"ד אם יניח פתק על האתרוג שהוא מחו"ל אפשר דמהני, אבל כל זמן שלא הניח פתק עליו, הרי הוא חייב במעשר ואסור באכילה.

סיכום לדינא

תבנא לדינא, מי שקנה אתרוג ממרוקו, צריך לברר היטב למקור של גידולו, משום שהיום כבר מגדלים אתרוגים מרוקאים בא"י, והם בודאי חייבים בתרו"מ, אבל אם קנה אתרוג שידוע שהביאו אותו ממרוקו, לא מיבעיא אם הגידול שלו הוא שונה מאתרוגי א"י, דבכה"ג גם הר"ש יודה שאינו חייב בתרו"מ, אלא גם אם לא ניכר הבדל בין אתרוג זה לאתרוגי א"י, יש לצדד להקל שאינו צריך להפריש תרו"מ, אב"א משום שמומחין יכולים להכיר ההבדל בין זה לאתרוגי א"י, ואב"א שהאמרי בינה פסק כשיטת הרדב"ז והב"ח והקרית ספר שהם פוטרים מתרו"מ בכה"ג, ואב"א שהאחיעזר פסק דבזה"ז שחיוב תרו"מ הוא רק מדרבנן, יש להקל בפירות הבאים מחו"ל.

גדר חיוב חינוך שבנו הקטן ישן בסוכה הנמצאת בחצר

מעשה שהיה באברך שגר באשדוד באיזור המתחרד (יש עוד משפחה חרדית בבנין שלו), אבל האיזור מלא וגדוש עם כל סוגי אנשים, וסמוך לדירתו יש גינה, שם מסתובבים אתיופים ששרים בקולי קולות בלילה ומשתכרים. הסוכה שלו היא למטה בחצר אבל הוא אוכל וישן שם ואינו מפחד מהם, ואין חשש פקו"ני, אבל דא עקא, כל לילה הוא חוזר מלימודיו עם החברותא שלו בשעה 2.00, ובנו בן עשר כבר הולך לישון הרבה שעות לפני זה. בנו רוצה לישון בסוכה, ואינו מפחד, אבל אביו ואמו מפחדים, ואביו טוען שלא הייתי משאיר אותו לבד אפילו בתוך הבית אם הייתי יוצא עם אשתי לאיזו שמחה, והיינו מביאים בייביסיטר, והיאך אני יכול להשאירו לבד בסוכה למטה, כשמסתובבים שם כל מיני אינשי דלא מעלי, ולכן שאל אם בנו יש לו פטור מלישון בסוכה, או שמא דינו כמש"כ המ"ב (סי' תר"מ סק"ה) שאסור להאכיל לקטן בידים חוץ לסוכה.

האם האב פטור ממצות חינוך בסוכה כשהוא בעצמו מצטער

והנה זה ברור שאם אביו יכול ללמוד בסוכתו, זה עדיף ממה שילמוד עם החברותא שלו במקום אחר עד שעה 2.00 (והיינו אע"פ שיפסיד מאיכות לימודו עם החברותא, דסוף סוף הוא חייב במצות חינוך בנו לישון בסוכה), אבל אם אינו יכול לחזור מוקדם מסיבות שונות, אפשר יש לפשוט ספק זה מהחקירה אם יש פטור חינוך כשהאבא מצטער ופטור ממצות סוכה. מספרים על הגר"ח"ע גרודזינסקי זצ"ל שה"י חולה ולא אכל בסוכה, אבל כשהגיע אורח, ליווהו לסוכה ואכל שם עמו, והסביר שחולה פטור מסוכה מדין "תשבו כעין תדורו", אבל אינו פטור ממצות הכנסת אורחים, ואם המצוה מחייבו ללכת לסוכה, צריך ללכת שם (אמנם יש להסתפק אם יכול לברך לישב בסוכה כשרק יושב שם מדין הכנסת אורחים). לפ"ז חידש הגר"א גניחובסקי זצ"ל, אע"פ שמצטער פטור מן הסוכה, אבל כשהאב מצטער אינו פטור ממצות חינוך, ואם החינוך של הברך לאכול ולישון בסוכה מצער, אינו פוטרו ממצוה זו.

שיטת המשנת יוסף ששינת בנו הקטן בסוכה קודמת ללימוד האב בסוכה

אבל לפ"ז יש לדון במי שרוצה ללמוד בסוכה בערב, אבל האור מפריע לבנו ואינו יכול לישון, האם האב ישאר בסוכה והבן ישן בבית, או שמא הבן ישן בסוכה והאב ילמד בבית, דמצד אחד האב חייב בסוכה מדאורייתא ואילו בנו רק מדרבנן, ומאידך גיסא אפשר אסור להשכיב בנו חוץ לסוכה מדין ספייה. בשו"ת משנת יוסף (חי"ו סי' קי"ז) פסק דכיון שחייב לחנך בנו מדרבנן, ואסור להאכילו בידים חוץ לסוכה, וכמו"כ אסור לו לצוות לבנו ללכת לישון חוץ לסוכה, ממילא כיון שחייב לכבות האור כדי שבנו יוכל לישון בסוכה, הרי האב הוא בגדר מצטער אם צריך לשבת בסוכה בחושך, והרי זה דומה למי שכבו לו הנרות בסוכה, דמותר לו לצאת מסוכתו כמבואר ברמ"א (סי' תר"מ ס"ד). עוד הוסיף המשנת יוסף דאפשר עדיף שישכיב את בנו בחושך, ואחרי שגדלם יוציאו עם המטה עד שהוא בעצמו ילך לישון, ואז יחזיר הקטן לסוכה, אמנם כל זה תלוי אם הישן מקיים מצוה וצ"ע.

שיטת מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א שלימוד האב בסוכה קודמת לשינת הבן בסוכה

אבל מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א (ע"י בשמחת ישראל פכ"א סי"ז) ס"ל שהאב לא יצא מהסוכה משום שהוא חייב בסוכה מדאורייתא, ואילו בנו חייב רק מדרבנן, ולכן בכה"ג, האב ילמד בסוכה, ובנו הקטן ישן בבית בפטור של מצטער כיון שאינו יכול להרדם כשהאור דלוק. עוד הוסיף כיון שהבן הלך לישון בבית בהיתר, משום שלא הי' יכול להרדם בסוכה כשיש שם אור, ממילא כאשר האב בעצמו יכבה האור כדי ללכת לישון, א"צ להעיר את בנו כדי שילך לישון בסוכה, דהרי זה דומה למי שהלך לישון בבית כשירדו גשמים, שאינו חייב לחזור לסוכה כשפסקו הגשמים כמבואר בשו"ע (סי' תרל"ט ס"ז).

סיכום לדינא

לפ"ז בנד"ד אם האב יחזור מוקדם כדי שבנו יוכל לישון בסוכה, הלא האב ירצה ללמוד בסוכה, ובשלמא אם האור אינו מפריע לבנו לירדם, יש לחייב האב לחזור מוקדם, או לחילופין לשלם עבור בייביסיטר כדי לקיים מצות חינוך שבנו ישן בסוכה, אבל אם האור יפריע לבנו ולא יוכל לירדם, הרי בלא"ה כשאביו יחזור כדי ללמוד בסוכה, הבן יהי' פטור מלישון שם מדין מצטער, וא"כ אביו א"צ לחזור מוקדם, הגם שלכאורה אם האב אינו חוזר, והבן טוען שאינו מפחד לישון למטה לבד, עדיין צ"ע אם הוא פטור.

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ליל שמיני עצרת תשע"ט

טעה ואמר חג הסוכות הזה בשמונה עשרה בשמיני עצרת

כ' בשו"ע (סי' תרס"ח ס"א) ליל שמיני אומר בתפלה "ותתן לנו את יום שמיני חג העצרת הזה", וכ' המ"ב (סק"ב) דאם שכח ואמר את יום חג הסוכות הזה ועקר רגליו, אם צריך לחזור יש דעות בין האחרונים, ע' בשע"ת (סק"ב) ובח"א (כלל כ"ח דין ט"ו), ולכו"ע אם לא סיים הברכה צריך לחזור ל"ותתן לנו" ולומר כהוגן.

השע"ת כ' שהברכ"י הביא בשם הבית יהודה (או"ח סי' די) שאינו חוזר ומתפלל, וטעמו הוא דאע"פ שלא הזכיר שמיני עצרת, מ"מ תוך הברכה הזכיר יו"ט, ועוד דחתם כדן, ולכן י"ח בזה, ואע"ג דהזכיר חג הסוכות שלא כדן, אינו חוזר להתפלל משום זה כמבואר בהל' תפלה (סי' ק"ח ס"ב) דהמזכיר מאורע שאר הימים שלא בזמנו אינו נחשב כהפסק בתפלה (כשיטת הבית יהודה פסקו הח"א הנ"ל ורע"א בסי' תפ"ז ס"א).

אבל הברכ"י חולק עליו ודחה ראיותיו, וכתב דאע"ג דמוכת בסוטה (מ"א). דשמיני עצרת נקרא חג הסוכות, שאני הכא שכוונתו היתה לסוכות, וכשהזכיר יו"ט וגם הזכיר סוכות מוכח שדעתו על סוכות ולא על שמיני עצרת, והא דאמרו שאם לא הזכיר שם היו"ט יצא, היינו דווקא כשאפשר לפרש שכוונתו ליו"ט שעומד בו ושכח לפרשו, וכן פסק בשו"ת שואל ומשיב (ח"ו סי' כ"ב), וע"ע אג"מ (או"ח ח"ג סי' צ"ז). אבל יש לדון טובא בזה דהרי מבואר במ"ב בהל' פסח (סי' תפ"ז סק"א) שאם לא הזכיר חג פלוני בפרט לא יצא, אא"כ נאמר דמה שיש צד להקל הוא דווקא כשאמר חג הסוכות בשמיני עצרת, כיון דשמיני עצרת נכלל בחג הסוכות, ובפרט דבחול"ל עדיין יושבים בסוכה, ומש"כ המ"ב בהל' פסח היינו כשאמר בפסח "חג השבועות הזה" (ועי' בח"א כלל כ"ח סי' ט"ו ובנשמ"א סק"ז שכי' חילוק זה).

הגר"ש קלוגר זצ"ל בחכמת שלמה (סי' תרס"ח) כ' דאם אמר חג הסוכות הזה יצא, וראייתו מהפסוק בפי' ראה שמונה כל הרגלים, וכתב (שם ט"ז י"ג) "חג הסוכות תעשה לך", ולא הזכיר שמיני עצרת, אעכצ"ל דהוא נכלל בחג הסוכות, והביא עוד ראי' מסוכה (מ"ח). דשנינו התם דהוי רגל בפני עצמו לענין פז"ר קש"ב, ופרש"י שם (ד"ה רגל בפני עצמו) שאין יושבין בסוכה, ולא פ"י לענין השם דנקרא שמיני עצרת, מוכח דבשם ג"כ נקרא חג הסוכות.

למעשה רוב הפוסקים ס"ל דאם סיים תפלתו לא יחזור להתפלל, ומ"מ בודאי ראוי שישמע לחזרת הש"צ ויצא ידי חובתו בזה על הספק.

טעה ואמר חג הסוכות הזה בברהמ"ז

יש להסתפק היאך צריך לנהוג אם טעה ביעו"י בברהמ"ז ואמר חג הסוכות הזה, דלכאורה זה ברור שאם סיים ברהמ"ז או שכבר התחיל ברכת הטוב והמטיב, אינו חוזר לפי הני שיטות הנ"ל שיי"ח בדיעבד, אבל אם נזכר אחרי שסיים ברכת בונה ירושלים ולפני שהתחיל ברכת הטוב והמטיב, הרי אינו יכול לומר ברכה מיוחדת, דשמא כבר יי"ח, וראיתי בספר שמחת תורה (פ"ד ס"ב) דאפשר יאמר "ברוך שנתן ימים טובים לישראל לששון ולשמחה את יום השמיני חג העצרת הזה", בלי הזכרת השם וגם אינו חותם בה, משום שהטור (סי' קפ"ח) הביא בשם הראב"ד שתמיד מברכין ברכות הללו בלי שם ומלכות כיון דאינה ברכה אלא הזכרה, ולמעשה צ"ע.

מתי אומרים ברכו בתרא אחרי התפילה בליל שמיני עצרת

כ' בשו"ע (סי' קל"ג) בשבת ויו"ט אין אומרים ברכו אחר קדיש בתרא, והוסיף הרמ"א דהיינו אפילו במקום שנהגו לאומרו בימות החול שמא כמה יחידים לא היו בביהכ"ס כשאמרו ברכו, מ"מ בשבת ויו"ט אין לאמרו דהכל באין לביהכ"ס קודם ברכו, והוסיף המ"ב (סק"ב) דאפילו אם אירע לאחד שנתאחר לבא אחר ברכו, מ"מ מסתמא כבר שמע ברכו מהעולים לתורה (אמנם ע' שע"ת סי' רפ"ו סק"ה שבמחזיק ברכה הביא מנהגים דגם בשבת ויו"ט אומרים ברכו אחרי התפלה). לפי טעם זה לכאורה יש לומר ברכו אחרי מעריב בליל שבת ויו"ט דאין קרה"ת במעריב, וממילא אם אחד יבא למעריב מאוחר, לא שמע ברכו (אמנם ע' בשו"ת מנחת אלעזר ח"ד סי' ע"א, שהביא דיש נוהגים כשחל יו"ט להיות בשבת, אין אומרים ברכו אחרי תפילת מעריב).

לפ"ז דנו פוסקי זמנינו מתי לומר ברכו בליל שמיני עצרת שחל בשבת, לאלו שנוהגים לומר ברכו בלילי שבת ובליל יו"ט. בשו"ת מנחת יצחק (ח"ז סי' י') פסק שצריך לאומרו לפני ההקפות, דכיון שכל הטעם שאומרים ברכו אחרי התפלה הוא משום אלו שהגיעו מאוחר לתפלה, אי"כ כיון שידוע דבליל שמיני עצרת יש הרבה שאינם נשארם עד סוף ההקפות, ממילא בודאי יש להקדים אמירת ברכו בתרא להקפות כדי להוציא גם אלו שיצאו מוקדם.

בשו"ת בצל החכמה (ח"ד סי' קי"ב) ג"כ נדרש לשאלה זו, וגם הוא פסק שיש להקדים הברכו לפני ההקפות, והסביר דכיון שבין אמירת ברכו, ובין ההקפות, אינן אלא מנהגים, אי"כ תדיר ושאינו תדיר קודם, והרי אמירת ברכו יותר תדירה מההקפות. עוד הוסיף דעיקר תקנת אמירת ברכו היתה כדי להקדים שבחו של מקום קודם התפלה, ולכן במקום שלא אמרו ברכו לפני התפלה, יש גם תועלת להשלים הזכרת השבח אחרי התפלה, אבל כיון שההקפות בשמחת תורה אינם קשורים עם התפלה, ולא נתקנו אלא לשמחת סיומה של התורה, לכן יש להקדים לומר ברכו בתרא לפני ההקפות.

בשו"ת שבט הלוי (ח"ג סי' ס"ז) ג"כ פסק דיש להקדימו לפני ההקפות מה"ט, דההקפות אינן שייכות כ"כ לתפלה, אלא שהוסיף עוד טעם לפמ"ש"כ בכתבי האריז"ל דענין קדיש בתרא הוא, דמי ששכח לקבל תוספת רוח בברכו, אינו יכול לקבל תוספת נשמה בפרוס, אבל בקדיש בתרא יכול השוכח לקבל תוספת רוח ונשמה יחד. לפ"ז כשחל יו"ט להיות בשבת ג"כ שייך האי סברא כדי לומר ברכו אחרי התפלה, וממילא כשחל שמיני עצרת בשבת, יש להקדים לומר הברכו בתרא ככל האפשר דלמה לו לאחר קבלת תוספת זו, ובפרט כשמאחרים טובא בהקפות.

ולכן למעשה במקום שנוהגים לומר ברכו בלילי שבת ויו"ט, כשחל שמיני עצרת להיות בשבת יש להקדים לומר ברכו בתרא לפני ההקפות, דאע"פ שהציבור ישמעו קרה"ת אחרי ההקפות וישמעו ברכו, אבל יש אנשים שלא ישמעו ברכו משום שאינם נשארם לשמוע קרה"ת.

כמו"כ יש לדון לגבי אמירת "עלינו" אחרי מעריב, דאלו שאינם נשארם לכל ההקפות ישכחו לאומרו, ולכן מן הראוי שלכל הפחות הם יאמרו "עלינו" מיד אחרי שמו"ע לפני ההקפות.

הנהגת בן א"י שנמצא בחו"ל בשמיני עצרת ובשמחת תורה

מוהל מא"י נסע לחו"ל בהושענה רבה כדי למול תינוק שם ביו"ט ראשון, והסתפק אם יתפלל עמהם שם ביו"ט שני כדי להתפלל בציבור, והאם יעלה לתורה, או שמא הוי ברכה לבטלה כיון שאינו חייב בקריאה כלל. עוד הסתפק, מאחר והרבה פעמים בני א"י מגיעים לאותו מקום, אם יהיה מנין של בני א"י, האם יכולים לעשות מנין לתפילת שמיני עצרת עם הקרה"ת של וזאת הברכה, והאם מותר להם לעשות מנין בצנעא ביו"ט שני שהוא אסרו חג, כדי להתפלל תפילת חול. עוד הסתפק אם הוא צריך לשבת בסוכה שם בשמיני עצרת.

האם מותר לבני א"י לעשות מנין ביו"ט שני שהוא אסרו חג

גדולי הפוסקים (מרן הגרשז"א והגרשי"א והמנחת יצחק זצ"ל – הובא בספר יום טוב שני כהלכתו פי"ג סכ"ו והערה ע"ו, ושו"ת הר צבי או"ח ח"ב סי' ע"ח) אסרו לעשות מנין של בני א"י בחו"ל ביו"ט שני, והסבירו דיש בזה זילותא של יו"ט שני במה שנוהגים חול בפרהסיא, והחמירו אפילו אם יתפללו בחדר נעול שאין בני חו"ל יכולים ליכנס שם, והסבירו דכמו שנתרבו אורחים הבאים מא"י לחו"ל, כך לצערנו רבו ר"ל

פורצים להקל ביו"ט שני, ולכן חייבים להזהר שלא לגרום זלזול ביו"ט שני, ואין זה דומה לבני חו"ל הבאים לא"י ועושים מנינים ביו"ט שני, דהתם יש כבר מנהג כזה מדורי דורות, ואישתרשא מילתא כמבואר בשו"ת אבקת רוכל (סי' כ"ו), משא"כ לגבי בני א"י השוהים בחו"ל דאין בזה מנהג קבוע, וממילא הוי מילתא בפרהסיא ואסור.

האם מותר לבני א"י לעשות הקפות בשמיני עצרת

הכה"ח (סי' תרס"ט סק"ג) הביא בשם הרב החיד"א זצ"ל שגם אסור לבני א"י לעשות הקפות בשמיני עצרת משום זלזול יו"ט, ומ"מ מרן הגרשז"א זצ"ל פסק שאם בני חו"ל נוהגים לעשות הקפות בליל יו"ט שני כמנהג החסידים, ויש מהם שגם עושים הקפות ביום, א"כ אם בני א"י השוהים בחו"ל יעשו הקפות בשמיני עצרת לא יבואו מזה לידי זלזול ומחלוקת, משום שהרואים יתלו שהם בני חו"ל הנוהגים כן (יום טוב שני כהלכתו שם הערה ע"ו).

עלייה לתורה לבן א"י ביו"ט שני של גלויות

בשו"ת הלכות קטנות (סי' ד') כתב דביו"ט שני של גלויות (שאינו חוה"מ) אסור לכתחילה לקרא בן א"י שיעלה לתורה כיון שהוא יום חול אצלו, ואם יברך ברכתו לבטלה, אבל בשו"ת שבות יעקב (ח"א סי' מ"ו) פסק דלכתחילה אפשר לקרותו כיון שבידו להחליט לישראל בחו"ל (אבל זה רק כשנמצא בחו"ל, ולא כשמתפלל במנין בני חו"ל הנמצאים בא"י). בשערי אפרים (שער ח' סצ"ז) פסק דאין לקרותו לכתחילה, אבל בדיעבד אם עלה יברך ויקרא, ומ"מ אם קראוהו למפטיר, יעלה ויברך ברכות התורה ואחד מבני חו"ל יאמר ההפטרה וברכותיה (ונראה דסברתו היא דבשלמא שיכול לברך ברכת העולה לתורה שהיא לכבוד הציבור, משא"כ ברכת ההפטרה שהיא חובת המפטיר ולא של הציבור, ולכן אינו יכול לברך אם אינו מחוייב בדבר). עוד כ' שאם הוא יום שבלא"ה קורין בתורה גם לבני א"י, יכול לעלות לתורה. אם בני חו"ל קראו ת"ח בן א"י ל"חתן תורה" ביו"ט שני מותר לו לעלות משום שיהיה פרהסיא אם לא יעלה (שו"ת חלקת יעקב ח"ג סי' קל"ד ובנדמ"ח או"ח סי' רכ"ה).

והנה זה ברור דרוב הפוסקים ס"ל שאם יכול להשתמט לא יעלה, ובפתחי שערים על השערי אפרים שם הוסיף דאם הוא כהן או לוי ואין שם אחר, יצא חוץ לביהכ"ס בעת הקריאה, ומ"מ בדיעבד אם אינו יכול להשתמט, פסק מרן הגרשז"א זצ"ל דעולה וגם מברך ואין כאן משום ברכה לבטלה כיון דעיקר הקריאה והברכות נתקנו לכבוד הציבור, וממילא יכול להוציאם אע"פ שהוא פטור בעצמו, דאינו מברך לעצמו אלא לציבור (שלחן שלמה על יו"ט ח"ב עמוד קל"ה), ובשערי יצחק (כלל י"א סק"א – סק"ד) הביא עוד סברא בשם שו"ת משנת שכיר, דכיון שהברכה היא לכבוד הציבור, והבן א"י הוא בכלל הציבור דהרי הוא חייב במילי דפרהסיא, לכן מותר לקרותו אפילו לכתחילה, אבל לדינא בדיעבד בודאי שייך לקרותו.

האם בן א"י יכול להיות בעל קורא ביו"ט שני עבור בני חו"ל

מרן הגרשז"א זצ"ל פסק שאין לבן א"י הנמצא בחו"ל להיות בעל קורא ביו"ט שני של גלויות, אפילו אם היו"ט חל ביום שגם בני א"י קורין בתורה ויכולים לעלות לתורה, מ"מ אינו יכול להוציא את הציבור בדבר שהוא בעצמו אינו מחוייב בקריאה עמהם, ומ"מ ביו"ט ראשון יכול להוציאם אם קריאתם שווה לבני חו"ל (הובא ביום טוב שני כהלכתו פ"ט ס"א), ולפ"ז אינו יכול להיות בעל קורא בשמיני עצרת, כיון שבני חו"ל קורין "עשר תעשר" ובני א"י קורין וזאת הברכה.

האם בן א"י יתפלל בתפילין ביחידות באסרו חג או שיניח תפילין בביתו ויתפלל בציבור

נחלקו הפוסקים בענין תפלתו של בן א"י באסרו חג בחו"ל, שצריך להניח תפילין מדאורייתא. המ"א (סי' ס"ו סק"ב) הוכיח שתפלה בתפילין עדיף מתפלה בציבור, דהרי בשו"ע (סי' קי"א ס"ג) נפסק דאם עד שלא קרא ק"ש מצא ציבור מתפללין, לא יתפלל עמהם אלא קורא ק"ש ואח"כ יתפלל, דמסמך גאולה לתפלה עדיף. הרי מבואר דסמיכת גאולה לתפילה עדיף מתפלה בצבור. והמשיך המ"א דבשו"ע מוכח דעדיף להתפלל תפלה בתפילין מלהסמיך גאולה לתפלה, דהרי נפסק בשו"ע (סי' ס"ו ס"ח) שאם אירע אונס ולא הניח תפילין, ונזדמנו לו בין גאולה לתפילה, יניחם אז ולא יברך עליהם עד אחרי שיתפלל. הרי מבואר דאע"פ דאסור להפסיק בין גאולה לתפלה, מ"מ מפסיקין להנחת תפילין, כדי

שיוכל להתפלל תפלה בתפילין, ואין לומר דהנחת תפילין אינה נחשבת כהפסק כלל, דהרי השו"ע שם פסק דאע"פ שיוכל להניח תפילין מ"מ לא יתעטף בטלית בין גאולה לתפילה, והסביר המ"א (סק"ג) דנחשב כהפסק כמבואר בשו"ע (סי' צ"ז ס"ד) שאם טליתו נפל כולו מעליו בשעת שמו"ע לא יחזור להתעטף בו דהוי הפסק. לפ"ז כ"י המ"א כיון שתפלה בתפילין עדיף מסמיכת גאולה לתפלה, וסמיכת גאולה לתפלה עדיף מתפלה בצבור, ק"י שתפלה בתפילין עדיף מתפלה בצבור, וכן פסקו הח"א (כלל כ"י ס"ח) והמ"ב (סי' ס"ו סק"מ), וא"כ לכאורה בנד"ד שהבן א"י נמצא בחו"ל ביו"ט שני של גלות, יתפלל בביתו ואח"כ ילך לביהכנ"ס וישמע קדיש וקדושה וברכו מבני חו"ל שמתפללים תפילת יו"ט.

אבל לכאורה המ"ב בהל' יו"ט (סי' תצ"ו סק"ג) סותר מה שפסק בהל' תפלה (סי' ס"ו סק"מ), דהרי פסק שכן א"י שבא לחו"ל יתפלל תפלת י"ח בלחש ביו"ט שני וכן יניח תפילין בצנעא, ולכאורה תמוה מה כוונתו שיתפלל שמונה עשרה בלחש, דהרי אסור לכל אחד להתפלל שמו"ע בקול, ועכצ"ל דכוונתו לומר שיתפלל בביהכנ"ס בלחש באופן שלא ירגישו, וכמו"כ יניח תפילין בצנעא. וע"ש בשעה"צ שכי דפרטי דיני בן א"י בחו"ל מבוארים בח"א (כלל ק"ג ס"ד), וע"ש בח"א שכי' וז"ל ובבוקר קודם שיכנס לביהכנ"ס יניח תפילין ויקרא בהם ק"ש, דהקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר, ואח"כ יכנס לביהכנ"ס ויתפלל עמהם תפלת י"ח בלחש, ומשום שיש בי"ח יותר אריכות מתפלת יו"ט, כדי שלא יהי היכר, יתחיל להתפלל קודם שיתחילו, וילבש בגדי יו"ט... עכ"ל. מקור דברי הח"א הם בפר"ח (סי' תצ"ו בסו"ד) שכי' וז"ל אני כשהלכתי למצרים ודעתי לחזור לא"י, ביו"ט שני בבוקר בביתי הנחתי תפילין וקריתי ק"ש עמהם משום מאמר חז"ל (ברכות י"ד): כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו, ואח"כ הלכתי לביהכנ"ס והתפללתי תפילת י"ח, דכיון דהוי בלחש כצינעא דמי, ואע"פ שיש בה קצת אריכות יותר מתפילת יו"ט, אין בכך כלום, ואעפ"כ כשמקצת העם קמו סמוך לחתימה דאמת ויציב, קמתי והתחלתי להתפלל קודם שיתחילו הם, דהאריכות אחר שמסיימים הכל יש בו היכר טפי מהתחלה, ומלבושי יו"ט לבשתי משום דהוי מילתא דפרהסיא עכ"ל. הרי מפורש בדברי הפר"ח שלא התפלל תפלה בתפילין אלא העדיף להתפלל תפלה בציבור, ואין לומר דמה שהפר"ח התפלל בביהכנ"ס הוא משום שהי' ת"ח מפורסם שהגיע למצרים, ואם לא היה מתפלל בביהכנ"ס כולם היו יודעים שאינו נוהג יו"ט והוי פרהסיא, אבל אדם פשוט שאינו ת"ח מפורסם יעדיף להתפלל תפלה בתפילין, זה אינו, דהרי הח"א פסק כמו הפר"ח לכל אחד ואחד ולא רק לגדול הדור. הרי מפורש שהח"א והמ"ב בהל' יו"ט פסקו להיפך ממה שפסקו בהל' תפלה.

והנה מרן הגרשז"א זצ"ל פסק (שלחן שלמה סי' תצ"ו ריש סק"ב) שכן א"י הנמצא בחו"ל באסרו חג יתפלל בביתו בתפילין בצנעא ע"פ מש"כ המ"ב דתפלה בתפילין עדיף מתפלה בציבור, וכש"כ בנד"ד שהציבור מתפלל תפילת יו"ט והוא מתפלל תפלת חול, ומסתבר לומר שאין זה נחשב כתפילה בציבור, ומ"מ לאחר שיגמור תפלתו וחלץ תפיליו, יכול לילך לביהכנ"ס לשמוע קדיש וקדושה וברכו, אבל בני א"י בחו"ל לא יעשו מנין לעצמם כדי להתפלל תפלת חול משום שהוא זילותא דיו"ט שני שנוהגים חול בפרהסיא, ואין להתיר אפילו בחדר נעול שבני חו"ל לא יכנסו לשם.

ונראה דיש ליישב הסתירה בח"א ובמ"ב (וכן מצאתי בסי' בירור הלכה מהדו"ק סי' ס"ו) לפי הראיות שהביא המ"א לדינו, דאמנם מעלת תפלה בתפילין עדיפה מתפלה בציבור, אבל מאידך גיסא אפשר המעלה הזו היא רק אם הוא גם קורא ק"ש וגם מתפלל בתפילין, שיש לו ב' מעלות (של תפלה בתפילין ושאינו נראה כמעיד עדות שקר במה שקורא ק"ש בלי תפילין) ואז זה עדיף מתפלה בציבור, אבל אם יש לו רק המעלה של תפלה בתפילין, משום שכבר קרא ק"ש בתפילין, אינו עדיף מתפלה בציבור. ונ"מ טובא במי שקרא ק"ש בתפילין בביתו, אי יעדיף להמשיך להתפלל בתפילין בביתו, או שמא בכה"ג עדיף טפי שיתפלל בביהכנ"ס תפלה בצבור אע"פ שאינו מתפלל בתפילין (וע"ע אריכות בזה במעדני יו"ט ח"ג סי' נ"א)

לפ"ז יוצא להלכה למעשה בנד"ד, שיעשה כמש"כ הפר"ח וח"א בהל' יו"ט ומשמעות המ"ב בהל' יו"ט, שיקרא ק"ש בביתו ואח"כ יתפלל בביהכנ"ס תפלה בצבור (וכן פסק מרן הגר"ש זצ"ל – הובא בסי' יו"ט שני כהלכתו פ"ג הערה נ"ב, ודלא כשו"ת מנח"י ומרן הגרשז"א זצ"ל), ואע"פ שתפלת בן א"י אינה אותה תפלה של בן חו"ל, הרי הפר"ח ס"ל דגם זה נחשב כתפלה בצבור, וכן משמע קצת במ"ב (סי' צ"א סק"ל) שכי' שאם מתפלל מוסף בביהכנ"ס בשעה שהצבור מתפלל שחרית מיקרי תפלת הצבור, ובנד"ד שכולם מתפללין שחרית עדיף טפי מהתם. ואע"פ שהפר"ח לא התחיל תפלתו ממש עם הצבור, מ"מ כ"י הצל"ח

בברכות (ו.) דגם זה נקרא תפלה בצבור (אמנם מרן הגרשז"א זצ"ל בשלחן שלמה הנ"ל חולק וסי"ל דיחיד המתפלל תפלת חול כשהצבור מתפלל תפלת יו"ט אינה נחשבת כתפלה בציבור). ולעני"ד נראה שאם יתפלל בביתו ביחידות עם הנץ החמה, בודאי עדיף טפי, דהרי הבה"ל (סי' נ"ח ס"א ד"ה ומצוה מן המובחר) כ' דתפלה עם הנץ החמה ביחידות עדיף מתפלה בציבור (אמנם מרן הגרשז"א זצ"ל סי"ל דהיינו דווקא אם רגיל להתפלל עם הנה"ח – תפילה כהלכתה פ"ג הערה ל"ה והליכות שלמה על ה"ל תפלה פ"ה סי"ז – אבל מרן הגרשז"א זצ"ל סי"ל דאפילו פעם אחת עדיף להתפלל ביחידות עם הנה"ח מלהתפלל בציבור – ע"ש הערה ל"ז ובקובץ תשובות ח"א סי' ט"ו).

ישיבה בסוכה בשמיני עצרת

כ' בשו"ע (סי' תרס"ח ס"א) שבחו"ל אוכלים בסוכה בשמיני עצרת לילה ויום מפני שהוא ספק שביעי, ואין מברכין על ישיבתה, וכ' השע"ת (שם סק"ג) בשם הברכ"י שבן א"י שנמצא בחו"ל צריך לישב בסוכה עם בעה"ב כדי שלא לזלזל ביו"ט שני, ויאמר בינו לבין עצמו שאין עושה כן משום מצוה, אבל יישן בבית (פ"י במקום שגם ישנים בסוכה בשמיני עצרת), ויתן איזה אמתלא, ואם הוא אוכל בינו ובין עצמו או רק עם משפחתו מא"י, נחלקו הפוסקים, דלשיטת מרן הגרשז"א זצ"ל צריך לאכול בסוכה שמא אנשי המקום יכנסו אליו ויבואו לזלזל ביו"ט שני (הליכות שלמה פ"ב סכ"א), ואילו מרן הגרשז"א זצ"ל סי"ל שיכול להקל לאכול בבית אם אף אחד אינו רואה אותו.

זמן תפילת מוסף וקיצור ההקפות בשמיני עצרת כדי להתפלל מוסף בזמן

ברוב מנינים בשמחת תורה אין מספיקים להתפלל תפילת מוסף בזמנה משום אריכות התפילה (הלל, הקפות וקרה"ת), ולכן יש להסתפק אם ראוי לקצר ההקפות כדי להספיק להתפלל מוסף בזמנה, והדבר תלוי בגדר החיוב להתפלל מוסף לפני שבע שעות, ומה הדין אם הגיע זמן מנחה ועדיין לא התפלל מוסף, האם יצטרך להקדים מנחה לפני מוסף, ועוד יש להסתפק האם מספיק להתחיל מוסף לפני שבע שעות או שמא צריך לסיים מוסף לפני שבע שעות, והאם לכתחילה גם צריך לסיים חזרת הש"צ לפני שבע שעות, ואפילו את"ל שצריך להקפיד על כל זה, אפשר יש לו פטור בשמחת תורה מדין העוסק במצוה (של ריקודים בשמחת התורה) פטור מהמצוה להתפלל מוסף לפני שבע שעות.

זמן תפילת מוסף לכתחילה עד סוף שבע שעות

במתני' בברכות (כ"ו.) נחלקו לגבי זמן תפילת מוסף, דת"ק סי"ל שזמנה כל היום, ואילו ר' יהודה סי"ל שזמנה עד ז' שעות, ומבואר שם משום שהקרוב מוסף קרב והולך עד ז' שעות. עוד שנינו שם (כ"ח.) א"ר יוחנן מי שנוהג כמו ת"ק ומאחר בתפילת מוסף כ"כ, נקרא פושע, וכן נפסק להלכה בשו"ע בה"ל שבת (סי' רפ"ו ס"א) זמן תפילת מוסף מיד אחר תפילת השחר, ואין לאחרה יותר מעד סוף שבע שעות, ואם התפלל אותה אחר שבע שעות נקרא פושע, ואעפ"כ יצא י"ח מפני שזמנה כל היום (וצ"ע טובא על התפארת ישראל בברכות בהלכתא גבירתא פרק ד' סוף משנה א', שכתב וז"ל תפילת המוספין יזהר להתפלל קודם חצות, דאם אח"כ נקרא פושע עכ"ל, וע"ש בתפארת יעקב על המשניות שכבר הק' על התפא"י, דאינו נקרא פושע אלא לאחר שבע שעות. כמו"כ יש להקשות על הגבורת ארי בתענית כ"ח. ד"ה ולי נראה שכתב שהמאחר תפילת מוספין לאחר שש שעות נקרא פושע).

כ' הרמ"א בה"ל ר"ה (סי' תקצ"ה) דמי שאינו בקי בתקיעות ולא בסדר תפילת מוסף, ולפניו שתי עיירות, באחת בקיאים בתפילת מוסף של ר"ה, ובאחת בקיאים בתקיעות, והוא יכול ללכת לשניהם, יקדים ללכת למקום שמתפללים מוסף ואח"כ ילך לשמוע התקיעות, משום שכל היום כשר לתקוע, והסביר המ"ב (סק"ג) בשם המ"א, אע"פ שגם מוסף זמנה כל היום, מ"מ לכתחילה אין לאחרה יותר משבע שעות.

הקדמת מוסף למנחה או מנחה למוסף

עוד שנינו בברכות (כ"ח.) ת"ר היו לפניו שתי תפלות אחת של מנחה ואחת של מוסף, מתפלל של מנחה (פרש"י מאחר שהגיע זמנה, כדי להקדימה בתחילת זמנה שלא יקרא פושע גם עליה) ואח"כ מתפלל של מוסף שזו תדירה וזו אינה תדירה, ר' יהודה אומר מתפלל של מוסף ואח"כ מתפלל של מנחה, שזו מצוה עוברת (פרש"י דר' יהודה לטעמי דאמר עד שבע שעות ותו לא) וזו מצוה שאינה עוברת. א"ר יוחנן הלכה מתפלל של מנחה ואח"כ מתפלל של מוסף, וכן נפסק בשו"ע (סי' רפ"ו ס"ד) היו לפניו שתי תפילות אחת של מנחה ואחת של מוספין, כגון שאיחר מלהתפלל תפילת מוסף עד שש שעות ומחצה שהוא זמן תפילת מנחה,

צריך להתפלל של מנחה תחילה ואח"כ של מוסף, ויש מי שהורה (הרמב"ם הל' תפילה פ"ג הי"א) שאין עושין כן בציבור להקדים תפילת מנחה לתפילת מוסף כדי שלא יטעו, והסבירו הכסף משנה ולח"מ שלא יבוא יחיד להתפלל מנחה לפני מוסף אפילו קודם שש שעות ומחצה.

הרי מבואר דלכתחילה צריך להקדים להתפלל תפילת מוסף עד שש שעות ומחצה שהוא זמן מנחה, אבל אם עבר זמן זה, בציבור מקדימין להתפלל מוסף לפני מנחה, ואילו ביחיד יקדים להתפלל מנחה קודם מוסף משום שהיא תדירה. בכל אופן צריך להקפיד להתפלל מוסף לפני סוף שעה שביעית כדי שלא יקרא פושע.

אבל לכאורה צריך להבין שיטת הת"ק, דהרי תקנו תפילת המוספין כנגד הקרבן מוסף כמבואר בברכות (כ"ו.) ומגילה (כ:), ותקנו תפילת מנחה כנגד התמיד של בין הערביים, וא"כ היכי קאמר שיתפלל מנחה לפני מוסף, הרי ע"כ דצריך להקריב קרבן מוסף קודם התמיד משום עשה דהשלמה, ואפי' אם כבר הגיע זמן של תמיד של בין הערביים ג"כ מקדימין הקרבן מוסף כמבואר בפסחים (נ"ח.), ולמה מקדימין תפילת מנחה לפני מוסף.

הטורי אבן במגילה (כ:.) תי' דלאו לכל מיילי שויה תפילת מוספין לקרבן מוסף, רק לעיקר זמנו שמעכב בדיעבד כגון שהקדים מנחה לפני חצות או שאיחרה עד הלילה, דבכה"ג מעכב אפי' בדיעבד כיון דבקרוב פסול אפי' בדיעבד, אבל לגבי מצות עשה דהשלמה שאינה מעכבת בדיעבד כמבואר בפסחים (שם) ועוד מקומות, בתפילה אפי' לכתחילה שפיר דמי אם יש טעם להקדים מנחה כגון בנד"ד דמנחה תדירה למוסף (ועי' במקראי קודש על ימים נוראים סי' מ"ה).

איך לנהוג כשעדיין לא התפלל שחרית והגיע לבהכ"ס כשהציבור מתפללים מוסף

בשו"ת באר יצחק (או"ח סי' כ"י) דן במי שאיחר לבוא לביהכ"ס והגיע כשהציבור מתפלל תפילת מוסף, והוא עדיין לא התפלל שחרית, וצידד לומר דאפשר אסור לו להתפלל מוסף לפני שחרית כמו בקרבנות שמקדימין התמיד של שחר, אבל למסקנא פסק, כיון דבדיעבד אם הקריב הקרבן תמיד של שחר אחרי הקרבן מוסף כשר, א"כ גם בתפילות נאמר כמש"כ הטו"א הנ"ל, דכשאינו מעכב בדיעבד, ויש טעם להקדים מנחה לפני מוסף משום שהיא תדירה, א"כ יש לעשות כן לכתחילה, ולפי"ז גם בנידון שאיחר לבוא לביהכ"ס עד מוסף, כיון דיש להתפלל מוסף ביחד עם הציבור, יקדים מוסף לשחרית.

האם לכתחילה צריך לסיים תפילת מוסף לפני זמן תפילת מנחה

כידוע שנחלקו הפוסקים לגבי שחרית אי סגי במה שמתחיל התפילה לפני סוף זמן תפילה, או דצריך לסיים השמו"ע לפני סוף שלישי היום. להלכה פסק המ"ב (סי' פ"ט סוסק"ה) בשם המ"א, דצריך לגמור שמו"ע בתוך שלישי היום, והוסיף עוד (סי' קכ"ד סק"ז) דבפמ"ג משמע שגם צריך לסיים חזרת הש"צ לפני סוף זמן תפילה, ואם א"א, ידלגו על חזרת הש"צ, אבל הבה"ל (שם ד"ה שיעבור) הקשה על חידושו של הפמ"ג, דבשלמא במנחה שיעבור הזמן לגמרי, מוטב לדלג חזרת הש"צ ולהוציא את הציבור רק בקדושה, אבל בשחרית, אפילו אם יעבור הזמן של ד' שעות, אפשר שחז"ל לא עקרו תקנתם כדי להוציא את מי שאינו בקי בעצם חיוב התפילה שהוא עד חצות.

לפי"ז יש לדון אם גם במוסף צריכים הציבור לסיים להתפלל לפני סוף שעה שביעית. הפמ"ג בהל' יוהכ"פ (א"א סי' תר"כ) נסתפק במי שהתחיל להתפלל מוסף לפני סוף שבע שעות, ונמשך תפילתו עד אחרי סוף שבע שעות, אם גם בכה"ג נקרא פושע, ונשאר בצ"ע. אבל המ"ב (שם סק"ב) כ' בשם המט"א דלכתחילה ראוי להיות זהיר להתחיל תפילת מוסף קודם שש שעות ומחצה של היום, ומקור הדברים בראשונים, ולפי המ"ב בודאי יספיק לסיים תפילתו לפני סוף שבע שעות. אבל בעצם ספיקת הפמ"ג יש להסביר דאין מוסף דומה לשחרית שצריך לסיים התפילה עד סוף ד' שעות, דהתם אינו זמן תפילה אח"כ מעיקר הדין, משא"כ במוסף שזמנה כל היום מעיקר הדין.

חזרת הש"צ של מוסף אחר שבע שעות

אבל עדיין יש להסתפק אם צריך להתחיל גם חזרת הש"צ לפני שבע שעות, ונ"מ טובא בשמיני עצרת דאפילו אם מצליחים להתחיל תפילת מוסף תוך שבע שעות, אבל ע"פ רוב אין מספיקין להתחיל חזרת הש"צ עד שעברו שבע שעות. בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ד סי' קנ"א) כ' דאין לחשוש כלל אם

הש"צ מתפלל חזרת הש"צ אחרי שבע שעות, דבזה בודאי לא נקרא פושע, והביא ראיי מהראשונים בברכות (כ"ח.) שדנו במי שלא התפלל מוסף והגיע זמן מנחה, שיקדים להתפלל מנחה, ולא הזכירו שהש"צ דינו שונה ויתפלל מוסף כדי לגמור תוך שבע שעות, ועכצ"ל דכל שעוסק בתפילה ובתחנונים לא נקרא פושע לגבי חזרת הש"צ.

חיוב לרקוד ולשמוח בשמיני עצרת

כ' המ"ב (סי' תרס"ט סק"א) שהמהרי"ק (שורש ט') כתב בשם רב האי גאון דיום זה רגילים אצלנו לרקוד בו אפילו כמה זקנים בשעה שאומרים קילוסים לתורה וכו', ולכן יש להתאמץ בזה לרקוד ולומר לכבוד התורה כמש"כ גבי דוד המלך "מפזז ומכרכר בכל עוז לפני ה'", וכ"כ בשם האריז"ל, והעידו על האריז"ל שאמר שהמעלה העליונה שהשיג, באה לו ע"י שהי משמח בכל עוז בשמחה של מצוה, וגם על רבינו הגר"א ז"ל העידו שהי מרקד לפני הס"ת בכל כחו.

ולכאורה מוכח בפוסקים דריקוד זה נחשב כמצוה, דהרי בשו"ע (סי' שלי"ט ס"ג) נפסק דאין מרקדין בשבת גזירה שמא יתקן כלי שיר, ובכל זאת כ' המ"ב (סק"ח) דבשמחת תורה מותר לרקוד בשעה שאומרים קילוסים דתורה משום כבוד התורה, כיון דלית בזה אלא משום שבות, אבל בשאר שמחה של מצוה כגון בנישואין, אפ"ה אסור. הרי מבואר דשמחה לכבודה של תורה מוגדרת כמצוה מיוחדת שמתיר אפילו שבות.

האם יש לימוד זכות לאחר תפילת מוסף משום שעוסק במצוה פטור מן המצוה

לפי"ז יש לדון דאפשר א"צ להקפיד כ"כ להתפלל מוסף בזמן, משום שהעוסק במצוה פטור מן המצוה. בשו"ע בהל' יוהכ"פ (סי' תר"כ) משמע דאין להקל בזה, דהרי נפסק דטוב לקצר בפיוטים ובסליחות שחרית כדי למהר בענין שיתפלל מוסף קודם שבע שעות, וא"כ גם בשמיני עצרת נאמר דטוב לקצר בריקודים כדי למהר להתפלל מוסף קודם שבע שעות. ובפרט שהטור בהל' יוהכ"פ שם כ' וז"ל וטוב לקצר בפיוטים ובסליחות שחרית כדי למהר, בענין שיתפללו מוסף קודם שבע שעות, כי אם יאחרו עד שבע שעות שכבר הגיע זמן המנחה יצטרכו להקדימה כיון שהגיע זמנה, לכך צריכין למהר כדי שיתפללו מוסף קודם שעה שביעית, ואדוני אבי הרא"ש ז"ל כשהי רואה שהיו מתאחרין הי מתפלל מוסף יחידי כדי להתפלל בזמנה עכ"ל.

הרי מבואר בטור דאע"פ שבזמן שמתפללים הפיוטים וסליחות מקיימים מצוה, מ"מ צריכים לקצר בהם עוד לפני שהגיע לזמן תפילת מנחה, עוד לפני שהגיע למצב בו יש לדון אם להקדים מוסף למנחה או להיפך, והרא"ש שהתפלל מוסף ביחידות בודאי ס"ל דלא שייך בזה דין העוסק במצוה, וא"כ גם בנד"ד נימא דא"א ללמד זכות להאריך הריקודים משום עוסק במצוה.

האם יש לחלק בין הפיוטים וסליחות ביוהכ"פ לריקודים בשמיני עצרת

ואמנם הי מקום לחלק בין הנידונים, דתפילה כולה חדא מילתא הוא, ולכן כשמדלג על פיוטים כדי להספיק להתפלל מוסף בזמן, אין זה נחשב כויתור והפסקה במצוה אחת לצורך מצוה אחרת, משא"כ ריקוד לכבודה של תורה שהיא מצוה נפרדת מתפילת מוסף, אפשר בזה שפיר אמרינן דיש פטור של העוסק במצוה פטור מן המצוה. אבל זה אינו, דמכמה וכמה טעמים א"א לדחות זמן תפילת מוסף בסברת העוסק במצוה פטור מן המצוה.

ראשית כל י"ל הגע בעצמך, האם נאמר דמותר לרקוד בשמחת תורה מהבוקר עד צאה"כ בלי הפסק, ויפטור א"ע מתפילת מוסף ומתפילת מנחה בטענה שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, הרי זה ברור שמה שהובא בראשונים ובגאונים שנהגו לרקוד בשמחת תורה, לא היתה על חשבון התפילות שחייבים להתפלל. עוד יש להוסיף דאין לומר שמותר לדחות זמן התפילה לכתחילה אחרי שבע שעות, דהרי מה שר' יוחנן אמר דהמאחר להתפלל מוסף אחרי שבע שעות נקרא פושע, היינו משום דאע"פ דלת"ק זמן מוסף כל היום, מ"מ ר' יוחנן פסק דיש לחוש לשיטת ר' יהודה, והרי לר' יהודה זמן תפילת מוסף מסתיים בסוף שבע שעות, וכיון שנפסק בשו"ע כשיטת ר' יוחנן דהמתפלל אחרי שבע שעות הוא פושע, א"כ פירושו דלכתחילה חיישינן לשיטת ר' יהודה, ולכן בודאי צריך להתחיל להתפלל מוסף קודם שבע שעות.

בנד"ד לא שייך פטור של העוסק במצוה פטור מן המצוה

אבל בלא"ה יש לדון אם שייך כאן בכלל הפטור של עוסק במצוה פטור מן המצוה, דהרי נחלקו הראשונים אם יש פטור של עוסק במצוה כשיכול לקיים שניהם, ולהלכה פסק הרמ"א בהלי תפילין (סי' ל"ח ס"ח) דאם יכול לעשות שתיהן כאחת בלא טורח יעשה שתיהן. לפ"ז בנד"ד אמנם א"א לקיים שניהם ביחד, אבל כיון דבלא"ה לא ירקדו כל הזמן עד צאה"כ, לכאורה זה נקרא שאפשר לקיים שניהם אם יפסיקו באמצע הריקודים כדי להתפלל תפילת מוסף בזמן, ואח"כ ימשיכו לרקוד, ואם זה נקרא שהדבר אפשרי, שוב אין פטור של עוסק במצוה פטור מן המצוה וצ"ע.

עוד י"ל לפי מה שחידש הנתיבות (סי' ע"ב סק"יט) דהעוסק במצוה שאינו מחוייב להתעסק בה אינו פוטר מלקיים מצוה המוטלת עליו. ואמנם הרבה אחרונים נו"נ בחידוש זה, אבל לכאורה הכי מבואר גם באו"ז (הלי סוכה סי' רצ"ט) שכתב וז"ל ותו דגבי ציצית אין שייך לומר עוסק במצוה, דאי בעי לא מיכסי כלל, דלאיכסויי לא חייביה רחמנא עכ"ל. ונראה דכוונתו לומר דכיון שיכול לפטור אי"ע מלקיים מצות ציצית, אינה פוטרתו מלקיים מצוה אחרת, וכסברת הנתיבות דמצוה קיומית אינה פוטרתו מלקיים מצוה חיובית. לפ"ז בנד"ד ג"כ הרי אינו חייב לרקוד כ"כ הרבה שיתבטל עי"ז מלהתפלל תפילת מוסף בזמנה, וא"כ לא שייך ביה הפטור של עוסק במצוה פטור מן המצוה.

סיכום לדינא

שוב מצאתי שמרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פי"ב ארחות הלכה 34 הערה ה') ג"כ פסק דצריך לזוהר בשמיני עצרת שלא לאחר תפילת מוסף כדי שלא יכנסו לספק איזו תפילה להקדים, וגם כדי שלא יתאחר הזמן עד ז' שעות, ולכן הורה להקדים זמן תפילת שחרית כדי שיהי מספיק זמן לריקודים כראוי לכבוד התורה. ומ"מ פסק דאם הציבור יתחילו מוסף אחרי שבע שעות, יתכן לומר שהיחיד שממתין להתפלל עמהם אינו נקרא פושע, דסוף סוף מה שאינו מתפלל עתה אינו פשיעה, אלא כדי להתפלל עם הציבור ע"ש.

מאידיך גיסא מרן הגריש"א זצ"ל אמר שהמאחר להתפלל מוסף נקרא פושע רק אם נתעצל ולא התעסק בשום דבר, משא"כ כשהתעסק במצוה כגון בשמיני עצרת, אינו נחשב פושע, אבל התפלא שהפוסקים לא דנו בזה (הובא בספר מנשים באהל להג"ר עזריאל אויערבאך שליט"א עמוד קע"ט), ובמקורות אחרים מובא שמרן זצ"ל הסביר טעמו משום שמדובר בציבור, אי"נ משום כבוד התורה של ההקפות (אשרי האיש פכ"ז סכ"ב), וגם בשו"ת שבט הלוי (חי"ט סי' ס"ב) לימד זכות שאינו נקרא פושע כאשר האיחור אינו משום עצלות כגון ביוהכ"פ שאומרים פיוטים (אמנם המ"ב הנ"ל סי' תר"כ סק"ב פסק דלכתחילה צריך להקפיד בזה), או בשמחת תורה.

ולכן למעשה בודאי יש להשתדל להתחיל תפילת מוסף לפני זמן מנחה גדולה כמשי"כ המ"ב בהלי יוהכ"פ (סי' תר"כ סק"ב), ובדיעבד עד שבע שעות, ואפילו אם יצטרכו לקצר ההקפות כדי להתפלל מוסף בזמן, אבל מי שמאחר להתפלל מוסף אפילו אחרי שבע שעות משום שהיה עסוק במצוה ולא משום עצלות, א"א לקרותו פושע.

כח שמחת התורה בשמיני עצרת

כ' המ"ב (סי' תרס"ט סק"יא) שהמהרי"ק (שורש ט') הביא בשם רב האי גאון, יום זה רגילים אצלנו לרקד בו אפילו כמה זקנים בשעה שאומרים קלוסים לתורה..... ולכן יש להתאמץ בזה לרקד ולזמר לכבוד התורה כמשי"כ גבי דוד המלך ע"ה "מפזז ומכרכר בכל עוז לפני ה'" (שמואל ב' ו' ט"ז), וכ"כ בשם האריז"ל, והעידו על האריז"ל שאמר שהמעלה העליונה שהשיג, באה לו ע"י שהיה משמח בכל עוז בשמחה של מצוה, וגם על הגר"א ז"ל כתבו שהי מרקד לפני הס"ת בכל רוחו.

ביסוד ושורש העבודה (שער האיתון פט"ז) כ' דכל הזהיר בשמחת התורה ביום הזה, בטוח שלא יפסוק תורה מזרעו, וכ"כ גם בפלא יועץ (ערך חתן), והגר"ח פלאג"י זצ"ל (בספרו מועד לכל חי סוסי' כ"ה) העיד על רב גדול בישראל שהרבה לשמוח בשמחת התורה, ועד שלשה דורות יוצ"ח היו חכמים ידועים ומרביצי תורה זה אחר זה, וידעו הכל שזכה לכך בגלל רוב שמחתו ביום שמחת תורה, מה שלא ראו מעולם לשום גדול בתורה שעושה כן.

היאך מערבין שמחת סיום התורה עם שמחת יו"ט

ומענין לענין באותו ענין, הקרן אורה במו"ק (ח: עמוד קס"ו סוף הטור הראשון) הקשה היאך תקנו חז"ל לסיים את התורה בשמיני עצרת, ולא חששו משום אין מערבין שמחה בשמחה, ותיי מרן הגרשז"א זצ"ל דשמחת חגך ושמחת התורה חדא מילתא הוא, משום שהשמחה ביום הזה היא קירבת ה', וזה שייך על שניהם (שלמי מועד עמוד קפ"ד).

כח התפלה בשמיני עצרת

בזוה"ק (פ"י צו דף ל"ב ע"א) מובא שניתן לבקש ולפעול ישועות בשמיני עצרת מתוך השמחה, וע"ש שכי' דבהושענא רבה נגמרים כל הדינים מישראל, ומתחילים לקבל את הברכות, ולמחרת ביום שמיני עצרת, הם מזומנים להשתעשע עם המלך, כדי לקבל ממנו ברכות לכל השנה, ובאותה השמחה לא נמצאים עם המלך אלא ישראל בלבד, ומי שיושב עם המלך לבדו, יכול לבקש כל מה שהוא רוצה, וינתן לו עכתו"ד.

וע' בבן יהוידע (מו"ק ט. ד"ה והנה) שכתב בענין שמיני עצרת וז"ל הוא יום רצון שיתקבלו בו הברכות והבקשות, יותר מכל ימות השנה כולה כמ"ש בזוה"ק עכ"ל, ונראה שמקור הבן יהוידע הוא מהגר"ח פלאגיי זצ"ל בספרו מועד לכל חי (סי' כ"ה אות א'), שכתב וז"ל מאוד מאוד יזהר בתפילות שמיני עצרת לאומרם בכוונה גדולה... עוד בה כי אין בכל אלו הימים, יום רצון לה' לשמוע ה' תפלתו בכל מה דבעי כיום הזה, וכדברי הזהר.... עכ"ל. הרי מבואר בזוה"ק ובמועד לכל חי ובבן יהוידע, דבשמיני עצרת מותר להתפלל בקשות פרטיות, והכי מבואר גם מנוסח הבקשות שהרב החיד"א זצ"ל תיקן לומר אחרי כל הקפה (וכמו שנדפס בסידורים – הגם ששם נוסח הבקשות הן בלשון רבים), ואמנם יש שהעירו שאסור לומר תחינות ביו"ט, אבל יש לחלק בין שבת ליו"ט, דהרי המ"א (סי' קכ"ח סק"ע) כ' דיש מקומות שאין נושאים כפים כשחל יו"ט בשבת, ואפשר הטעם הוא משום שאומרים "רבנו של עולם" ויש איסור תחינה בשבת, משא"כ ביו"ט דלא קפדי כולי האי, ובשו"ת משיב דבר (ח"א סי' מ"ז בסו"ד בד"ה לענין) הביא מקור ברמב"ם (סוף הל' חגיגה) לחלק בין תחינות בשבת ותחינות ביו"ט ע"ש, וע"ע במעדני יו"ט (ח"ה סי' קט"ו) שהפוסקים חילקו בין שבת ליו"ט.

ריקודים ביום טוב שלא בזמן ההקפות

כ' הדרכי משה (סי' תרס"ט סק"ג) בשם תשובת הגאונים שבשמחת תורה נוהגים לרקוד בשעה שאומרים קילוסים לספר תורה, אע"פ שאין מרקדין ביו"ט, משום כבוד התורה נהגו היתר. והשעה"צ (שם סק"ה) הביא בשם הפמ"ג דלכאורה ה"ה דמותר לספק כף על כף, ומשמעות החת"ס (שם) היא שכל ההיתר הוא רק בזמן ההקפות בפני הס"ת, וכי במעשה רב (אות רל"ג) על השמחה הגדולה של רבינו הגר"א זצ"ל בשמחת תורה, ושהיה מספק כף על כף, ומכרכר בכל עוז לפני הס"ת, וסיים שם וז"ל וכשהחזר הס"ת לארון הקודש, שוב לא היה שמח כ"כ, רק כמו שאר יו"ט עכ"ל. ונ"מ טובא בזה, שאין להתיר ריקודים של שמחה אחרי התפלה, כיון שאינו לפני הס"ת.